

بررسی طرح و نقش قالی های شاهسون بغدادی (نواحی مرکزی ایران)

مینا عسگری^۱

علی وندشعاری^۲

آزاده یعقوب زاده^۳

چکیده

شاهسون ها یکی از ایلات بزرگ عشایری ایران هستند که در مناطق مرکزی ایران (ایل بغدادی) و مناطق جنوبی ایران (ایل اینالو و بهارلوی فارس) و شمال غرب ایران (شاهسون) و منطقه قفقاز ساکنند. این ایل تولید کننده قالی های متنوعی می باشد و دربرخی موارد مشابهت های زیادی در بین تولیدات هر منطقه دیده می شود. مناطق روستایی ساوه، قزوین و شهرستان های غرب استان تهران؛ اشتهارد، شهریار مورد مطالعه قرار گرفته و جامعه آماری به شکل هدفمند و براساس فراوانی انتخاب شده است. رویکرد بکار رفته برای تجزیه و تحلیل اطلاعات، کیفی بوده و نمونه های به دست آمده از اطلاعات میدانی (برای ایل بغدادی) و نمونه های بررسی شده از مناطق دیگر در برخی موارد اندک با رجوع به منابع کتابخانه ای، تحلیل یافته اند. نتایج نشان می دهد که با توجه به پراکندگی شاهسون ها در مناطق مختلف ایران از جمله ایل بغدادی واقع در مناطق مرکزی، هنوز حضور ریشه های مشترکی از فرهنگ و هنر این ایل را می توان بکارگیری نقشمایه های هندسی، گیاهی و جانوری این ایل یافت.

اهداف پژوهش :

۱. هدف از این پژوهش شناسایی، معرفی و بررسی قالی های شاهسون های نواحی مرکزی ایران (ایل بغدادی) می باشد.
۲. مستند نگاری از دستبافته های این ایل و در مواردی به ریشه مشترک نقشمایه این قالی ها در دیگر مناطق شاهسون نشین نیز اشاره شده است.

سوالات پژوهش :

۱. شاهسون های بغدادی در کدام مناطق بوده و چه قالی هایی با طرح و نقش خاص خودشان دارند؟

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد فرش دانشگاه هنر اسلامی تبریز- Email: Minaasgary@yahoo.com

^۲ دانشیار - دانشگاه هنر اسلامی تبریز- Email: a.vandshoari@tabriziau.ac.ir

^۳ دانشجوی دکتری هنرهای اسلامی - دانشگاه هنر اسلامی تبریز- Email: a.yaghobzadeh@tabriziau.ac.ir

این مقاله برگرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد مینا عسگری با عنوان «شناسایی، ریشه یابی و احیا طرح و نقش قالیهای شاهسون های بغدادی» به راهنمایی دکتر علی وندشعاری در دانشگاه هنر اسلامی تبریز می باشد.

۲. عناصر ساختار کلی طرح (ترنج، لچک، حاشیه و متن) و نقش (جانوری، گیاهی و هندسی) قالی شاهسون

بغدادی به چه شکل بوده و در کجا ریشه دارد؟

واژگان کلیدی: قالی، ساختار، طرح و نقش، شاهسون، ایل بغدادی.

مقدمه

شاهسون نامی برگرفته از عنوان (شاه دوست) یا همان دوستدار شاه که در زمان پادشاهی صفویه به دسته ای از اقوام ساکن در شمال غرب ایران، جهت ایجاد سپاهی عظیم داده شده است. شاهسون بغدادی^۴ عنوان دیگری از این نام است که به شاهسون های مرکزی ایران اطلاق می شود و در اسناد آمده است که «شاهسون هایی که از شمال کرکوک عراق به این مناطق آمده اند و با نام ایل بغدادی شناخته شده اند» (هرمز، ۱۳۹۲: ۲۸). در رابطه با شاهسون های بغدادی که از شیراز به اطراف تهران کوچ داده شده اند، اشارات مختصری در کتاب های فرش، از جمله نوشته های شیرین صور اسرافیل (۱۳۷۵) و جواد یساوی (۱۳۷۰) در قالب معرفی فرش روستایی مناطق به ساوه، طالقان و خرقان اشاره و تنها به ارائه سه یا چهار نمونه تصویر فرش شاهسون های بغدادی در کنار دیگر قالی های روستایی پرداخته شده است. طرح های تحقیقاتی تحت عنوان کلی، فرش های روستایی قزوین و طالقان توسط داود شادلو (۱۳۹۰) در مرکز ملی فرش ایران ارائه شده است که در این طرح ها به مطالعه تمامی اقوام ساکن در آن منطقه و در کنار آن معرفی اجمالی قالی های شاهسونی پرداخته شده است. لذا با استناد بر منابع مکتوب و شناخت کلی از سبک و سیاق قالی های ایلات شاهسون در مناطق روستایی ساوه و قزوین به دنبال شناسایی تمامی مناطق روستایی شاهسون نشین در مناطق مرکزی ایران که قالی هایی را می بافند و بدست آوردن خصوصیات کلی طرح و نقش قالی های شاهسونی ایل بغدادی هستیم که در این راستا به شناخت طرح ها شاخص و ریشه یابی آن در دیگر مناطق شاهسون نشین و بدست آوردن شمائی کلی از خصوصیات طرح و نقش قالی های شاهسونی خواهیم پرداخت. در راستای تحقیقات و پژوهش های قبلی صورت گرفته، در این مقاله به مطالعه، شناسایی و دسته بندی طرح و نقش شاهسون های ناحیه مرکزی ایران «شاهسون بغدادی» با هدف معرفی قالی های شاهسونی و ریشه یابی طرح و نقش قالی های این منطقه پرداخته ایم. جمع آوری اطلاعات به شکل عمده میدانی بوده و در مباحث تاریخی مطالعه اسنادی - کتابخانه ای انجام یافته است. مقاله از نوع توصیفی - تحلیلی بوده و با رویکرد کیفی، اطلاعات بدست آمده تجزیه و تحلیل یافته اند. بدین منظور ابتدا مناطق شاهسون نشین مرکزی ایران شناسایی و سپس با مراجعه به آن شهر و یا روستا ها، نمونه ها و جامعه آماری مورد شناسایی قرار گرفتند. با توجه به گستردگی مناطق روستایی شاهسون نشین، تعداد روستا های شاهسون نشین انتخاب شده از مناطق مرکزی ۲۳ روستا می باشند که به عنوان جامعه هدف اصلی و یافتن نمونه های طرح و نقش مشابه آنها به شکل میدانی (شاهسون های آذربایجان و جنوب) و کتابخانه ای برای نمونه های قفقاز در تحقیقات مورد بررسی قرار گرفته است. بر اساس وجود

^۴ شاهسون بغدادی: {س و ن ب} از ایلات اطراف تهران، ساوه، زرنند و قزوین. مرکب از ۷۴۱ خانوار که بیلاقشان خلجستان و فراهان و قشلاقشان ساوه و زرنند بوده است و در اطراف قزوین به سی طایفه منقسم می شدند و چادر نشین بودند (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۲۴۱۸).

نمونه های مشابه طرح و نقش قالی در مناطق روستایی شاهسون نشین، برای شناسایی بهتر و ریشه یابی طرح قالی شاهسون (ایل بغدادی)، به تفکیک قالی ها براساس میزان فراوانی آنها در مناطق روستایی مختلف پرداخته و جامعه آماری را براساس طبقه بندی طرح ها بوده به صورت نمونه ای در سه دسته کلی؛ - قالی های لچک ترنج، - قالی های چند حوضی و - قالی با اسامی خاص، قرار داده ایم.

۱- تاریخچه «شاهسون های بغدادی» و محل سکونت آنها

عنوان کلمه بغدادی در سیر روند تاریخی شاهسون ها، منصوب به شاهسون های ساکن در کرکوک واقع در شمال کشور بغداد می باشد. هرمزدر کتاب «تاریخ شفاهی ایل شاهسون بغدادی» به روایت فتح السلطان، چنین آورده است که «گروهی از ایل شاهسون در زمان شاه سلطان حسین، در منطقه شمال شرقی بغداد (کرکوک) ساکن شدند سرکردگان این ایل براساس فرمان شاه، برگزیده و منصوب می شدند که در زمان شاه عباس بزرگ، سیمت و ریاست سرکردگی ایل شاهسون بغدادی را حاجی بیگ، از طایفه کوسه لر بخش لک برعهده داشت» (هرمز، ۱۳۹۲: ۲۸). حضور این طایفه از قوم شاهسون در ایران و ملقب شدن آنان به شاهسون های بغدادی ریشه در دوران پادشاهی نادر شاه افشار دارد. در ادامه در کتاب تاریخ ایل شاهسون بغدادی چنین آمده است: نادر برای مقابله با عثمانی ها در مناطق مرزی غرب ایران از خراسان به سمت غرب و تا اطراف شمال شرق بغداد نواحی کرکوک پیش می رود. پس از پیروزی به هنگام بازگشت اقوامی چند از شاهسون های ساکن در بغداد را با هدف ایجاد سپاهی جنگجو برای مقابله با دشمن از جمله کشور هندوستان با خود به سمت شمال خراسان می آورد. هنوز حضور تیره هایی از شاهسون ها در شمال خراسان به چشم می خورد. پس از مرگ نادر، شاهسون ها عزم سفر و بازگشت به منطقه اصلی خود را داشتند، کریم خان زند در شیراز با هدفی که نادر از پیش داشت مانع گذر آنان می گردد و باز پس از مرگ کریم خان در دوران قاجار هنگام بازگشت به بغداد شاهسون ها در حوالی اطراف تهران و ساوه بنا به درخواست شاه قاجار اسکان پیدا می کنند و در کوه های خرقان به بیلاق و قشلاق و زندگی عشیره ای خود می پردازند (هرمز، ۱۳۹۲: ۲۸). شاهسون های ساکن در مناطق روستایی ساوه نیز معتقد بر این نظریه می باشند و ریشه آب و اجدادی خود را شاهسون های بغدادی می دانند که در هنگام بازگشت از شیراز به سمت بغداد توسط سیاست های حاکم در آن دوران، به عنوان نیروهای قدرت برای شاه؛ در حوزة شرقی ساوه تا قم اسکان داده شدند (مصاحبه، ۹۲/۴/۲۶: روستای انجیل آوند ساوه). مناطق مرکزی ایران محل اسکان تیره هایی از شاهسون های بغدادی می باشد که با توجه به تخته قاپو^۵ شدن و یکجانشینی در این مناطق، هنوز عده ای از آنها برای حفظ و نگه داری دام های خود به بیلاق و قشلاق می روند. لذا مناطق بیلاقی همان کوههای خرقان؛ ما بین شهر قزوین و ساوه، می باشد. روستاهای مناطق غرب و جنوب غربی قزوین و تا اطراف تهران، کرج و شهریار به خاطر داشتن دشت های وسیع، قشلاق شاهسون ها را در نیمه دوم سال تشکیل می دهد. دشت های ساوه نیز از شمال شرقی، تا اطراف قم که در بردارنده آب و هوایی گرم و خشک می باشد از دیگر مناطق قشلاقی شاهسون ها به حساب می آید. در جامعه

^۵ تخته قاپو: {ت/ت/ت} (ص مرکب) دهقان. که در خانه زندگی کند. شهری، روستایی، روستانشین، شهرنشین. تخته قاپو کردن: {ت/ت/ت} (ص مرکب) چادرنشینی را در مسکنی جای دادن و او را از بادیه گردی و جابه جای شدن به حضارت کشیدن (دهخدا، ۱۳۷۷: ۶۵۱۹).

آماری صورت گرفته در امتداد جاده قم به تهران و سپس شرق تهران منطقه ورامین، روستاهای شاهسون نشین از جمله: مناطق جنوبی ورامین منطقه دهستان طغان و روستاهای زیر ربط، ایل بغدادی هستند. ییلاق و قشلاق شاهسون های ورامین دشت های سیاه کوه و دامنه های اطراف کوه دماوند می باشد. در دوره های گذشته شاهسون های ساوه از راه قم به تهران با شاهسون های ورامین در ارتباط بوده اند. در نقشه زیر، محدوده جغرافیایی شاهسون های مرکزی^۶ (اینالو ها و بغدادی ها) شامل، وسعت پراکندگی ایل شاهسون مرکزی (اطراف مناطق خمسه زنجان: شاهسون های اینالو^۷)، (مناطق روستایی قزوین، و خرقان محل ییلاق و مناطق روستایی ساوه تا قم محل قشلاق شاهسون های بغدادی) مشخص شده است.

نقشه ۱: محدوده جغرافیایی وسعت پراکندگی ایل شاهسون بغدادی (<http://shahsavan.persianblog.ir>)

۴- مناطق بررسی شده شاهسون نشین مرکزی ایران

با توجه به وسعت پراکندگی شاهسون های مناطق مرکزی ایران، مناطق روستایی چهار ناحیه: قزوین، ساوه و شهرستان های شهریار و ورامین در استان تهران به عنوان مناطق شاهسون نشین مورد بررسی قرار گرفته است که از تعداد روستاهای بررسی شده طبق جامعه آماری صورت گرفته در جدول زیر از هر منطقه شش روستای شاهسون نشین انتخاب و قالی های این مناطق مورد بررسی قرار گرفته است. وجود قالی ها در بعضی مناطق هنوز با سبک و سیاق سنتی رایج می باشد و در بعضی مناطق دیگر تنها وجود نمونه هایی از قالی های قدیم بافت شناسایی و

^۶ مناطق شاهسون نشین مرکزی: در غرب استان تهران: (جنوب غربی شهرستان شهریار و مناطق روستایی ساوه مناطق روستایی قزوین و اشتهارد و کوههای خرقان) و در شرق استان تهران: (مناطق شاهسون نشین ورامین).

^۷ شاهسون اینالو: {س، ون} (اخ) نام یکی از ایلات اطراف قزوین است که دارای ۱۵۰ خانوار می باشد. مینورسکی در سازمان حکومت صفوی (ص ۱۹۱) می نویسد: شاهسون های اینالو، هنوز در نواحی ساوه هستند اما معلوم نیست که از حوالی مغان یا اردبیل به آنجا کوچانده شده باشند، آنان قسمتی از ایلات ترکمنان هستند که در سراسر ایران و ترکیه پراکنده می باشند و غالباً با افشار در هم آمیخته اند (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۴۰۸۳).

در دیگر مناطق از جمله روستا های ورامین هیچ نمونه قالی شاهسونی موجود نبود و تنها حضور شاهسون های آیل بغدادی [در شناسایی سیر روند تاریخی مورد بررسی قرار گرفته است.

جدول ۱: مناطق بررسی شده میدانی در ناحیه مرکزی ایران

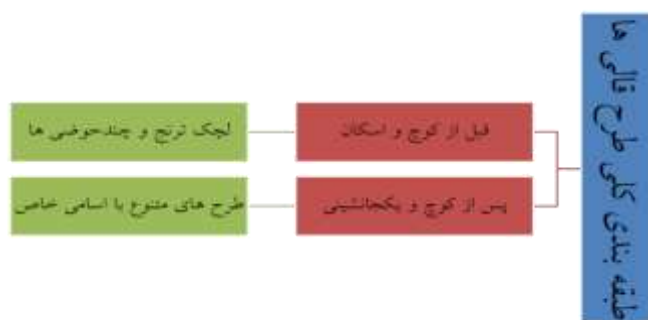
قدمت بافت قالی های بررسی شده بر اساس نوع رنگرزی		روستا های شاهسون نشین						شهر
قدیم بافت	جدید بافت	منطقه خرقان	رستم آباد	کلنجین	یرجان	سگز آباد	آراسنج	قزوین
قدیم بافت	شاهسو ن کنندی	اکبر آباد نیوشت	سقاتلیق	احمد آباد	اتجیل آوند	طراز ناحید	ساوه
قدیم بافت	جدید بافت	زرین آباد	قوی بلاغ	قره تریاق	ورآباد	امیرآباد	اخترآباد	شهریار
.....	باقر آباد	نجف آباد	شورون	جوادآباد	اکبرآباد	طغان	ورامین

منبع: (نگارندگان)

۴- طبقه بندی طرح های رایج در قالی های این منطقه

پراکندگی شاهسون ها در نقاط مختلف ایران، نشانه ای از تنوع طرح و نقش قالی های شاهسونی می باشد که برگرفته از سیر روند مهاجرت شاهسون ها و تاثیرات گرفته شده از دیگر اقوام ساکن در مناطق همجوار است. هرچند که ردپای این تاثیر پذیری غیر قابل انکار است اما در کل ریشه های اصیل طرح و نقش قالی شاهسونی برگرفته از اولین خاستگاه شاهسون ها در شمال غرب، کاملاً مشهود است. «سفرهای طولانی که توسط شاهسون ها در طی چهار قرن صورت گرفته، غیر ممکن است که توجه شان از تاثیرات فرش هایی که دیده اند، کاسته شود. بسیاری از این طرح های اضافه شده در این مناطق ردپایی است از فرشهای قفقاز، آذربایجان، کردستان و اراک» (Ruedin, 1971:158). براین اساس با توجه به گستردگی مناطق روستایی و وجود نمونه های مشابه طرح و نقش قالی در چندین روستای ساوه، قزوین، مناطق شهریار در اطراف استان تهران، برای شناسایی بهتر، به تفکیک قالی ها پرداخته و جامعه آماری را بر اساس طبقه بندی طرح ها و گوناگونی تنوع طرح و نقش قالی های شاهسون های بغدادی، متشکل از دو دسته کلی، قرار داده ایم.

جدول ۲: طبقه بندی کلی طرح قالی های شاهسونی (قبل و بعد از کوچ)

الف) طرح و نقش قالی هایی که قبل از کوچ و اسکان این عشایر در مناطق مرکزی، جزئی از فرهنگ و هنر بومی آنان محسوب می شده و کوچ اجباری شاهسون ها، منجر به کوچ سنت ها و آداب و رسوم آنان در این مناطق گردیده است.

ب)نیمی دیگر از طرح و نقش قالی های شاهسونی، پس از کوچ و ساکن شدن در این مناطق برگرفته از تأثیرات صورت گرفته از اقوام همجوار و نیز وجود عناصری برگرفته از محیط طبیعی زیستگاه بومی شاهسون ها می باشد. در جدول زیر، پنج نمونه شاخص از قالی های شاهسون های بغدادی، که در تقسیمات طبقه بندی طرح و نقش قرار گرفته است، آورده شده است. طبق تعاریف صورت گرفته می توان آن را به دو دسته کلی تقسیم بندی نمود. الف)طرح های قبل از کوچ شاهسون های بغدادی

شامل: (۱)لچک ترنج (۲)طرح چندحوضی ب)طرح های بعد از کوچ شاهسون های بغدادی (۳)طرح های متنوع با اسم خاص.

جدول ۳: طبقه بندی طرح های شاخصی قالی های شاهسون (ایل بغدادی)

طرح های متنوع با اسم خاص		طرح چند حوضی		طرح لچک ترنج
قالی کهمانی جدید بافت روستای سفالئیک ساوه	گیلاسی جدید بافت روستای اختر آباد شهریار	توایی قدیم بافت روستای شاهسون کتده ساوه	شپوزی جدید بافت روستای امیر آباد شهریار	سماوری قدیم بافت روستای انجیل آوند ساوه

(منبع: نگارندگان)

۶-۲ - طرح های قبل از کوچ شاهسون ها

الف - طرح لچک ترنج سماوری

با توجه به تقسیم بندی مطرح شده تنها طرح موجود در قالب لچک ترنجی با عنوان سماوری بافته می شود. این طرح، نامی برگرفته از وسیله ای در زندگی روزمره؛ اکنون به عنوان نقشی نمادین در قالب ساختار شکسته و انتزاعی نشسته در دل قالی های عشایری شاهسون های بغدادی، به عنوان ترنج، نمایان است. در طی تحقیقات میدانی در مناطق روستایی نشین شاهسون های بغدادی بیش از چند نمونه نقشه سماوری بافته شده وجود دارد. همان طور که در تصاویر زیر مشاهده می گردد ساختار کلی بر گرفته از همان نقش سماور است که بنا به موقعیت روستایی شاهسون ها نمونه های آن از لحاظ فرم هندسی متفاوت و در قالب کلی مشابه می باشند.

جدول ۴: تنوع طرح لچک ترنج سماوری در مناطق روستایی مرکزی ایران

		
تصویر ۳: نقش سماوری جدید بافت روستای اختر آباد	تصویر ۲: نقش سماوری قدیم بافت روستای انجیل آوند ساوه.	تصویر ۱: نقش سماوری جدید بافت روستای امیر آباد
		
تصویر ۶: نقشه سماوری قدیم بافت روستای انجیل آوند ساوه	تصویر ۵: نقشه سماوری قدیم بافت روستای احمد آباد ساوه	تصویر ۴: نقشه سماوری قدیم بافت روستای احمد آباد ساوه

(منبع: نگارندگان)

با توجه به نمونه قالی های سماوری موجود که هنوز در میان شاهسون های بغدادی ساکن در مناطق روستایی ساوه و قزوین، بافته می شود با شناسایی و ریشه یابی این طرح در دیگر مناطق شاهسون نشین از جمله روستای شمسیر، واقع در اردبیل و ناحیه شمال غرب و نیز نمونه ای دیگر منسوب به ناحیه شیروان جمهوری آذربایجان، می توان ساختار کلی این طرح را به عنوان یکی از طرح های لچک ترنج قالی شاهسون بغدادی قبل از مهاجرت به مناطق مرکزی ایران، معرفی نمود.

جدول ۵: ریشه یابی طرح لچک ترنج سماوری در خواستگاه اولیه شاهسون ها (شمال غرب)

<p>ساختار هندسی این طرح متشکل از سر ترنج به شکل سر سماور و دو فرم خطی برگشته به سمت داخل در دو طرف ترنج به عنوان دسته سماور و قالب اصلی ترنج، بدنه اصلی سماور می باشد.</p>		
		
ترنج قالی سماوری شاهسون قفقاز	ترنج قالی سماوری شاهسون شمال غرب	ترنج قالی سماوری شاهسون بغدادی ساوه

(منبع: نگارندگان)

ب- طرح چند حوضی - قالی شیرازی

قالی های نقشه شیرازی، اصطلاحی رایج در بین شاهسون های بغدادی است که در برخی منابع این طرح را تحت تأثیر قالی های چند حوضی ایلات خمسه فارس می دانند. در نمونه های بدست آمده از نقشه شیرازی شاهسون های مرکزی، ساختار اصلی فرم ترنج برگرفته از نقوش مرغی خمسه فارس مشخصه اصلی قالی های شیرازی این منطقه می باشد که معمولاً بدون لچک و در قالب دو حوضی و سه حوضی در ابعاد کناره و ذرع و نیم بافته می شود. یکی دیگر از شاخصه های این قالی حاشیه پلکانی آن برگرفته از حاشیه پلکانی ایلات فارس است که سندی شاخص برای اثبات هویت این قوم و سیر روند کوچ شاهسون های مرکزی از مناطق جنوب ایران به مناطق مرکزی به شمار می آید. «رایج بودن این نقشه به دلیل ارتباطی است که، شاهسون های این منطقه در گذشته با ایلات خمسه فارس {اینالو و بهارلو} داشته اند و در واقع اصل و نسب خود را نشأت گرفته از شاهسون های فارس می دانند» (عسگری، ۱۳۸۹: ۵۷). در نمونه های آورده شده، فرم اصلی ترنج مشترک که در ساختارهای رنگی متفاوت توسط شاهسون های مناطق مرکزی بافته شده است، دیده می شود.

جدول ۶: قالی های شیرازی ایل بغدادی در مناطق مرکزی

(منبع: نگارندگان)

شمال غرب و جنوب، دلیل بین قالی های شاهسونی به اجداد ایلات و قبایل خمسه های آسیای مرکزی می داند بعدی از ناحیه قفقاز و شمال

غرب به مناطق جنوبی ایران مهاجرت کرده اند بررسی ساختار عناصر تشکیل دهنده طرح های خمسه از جمله ترنج های سه تایی برگرفته از تکرار مکرر مرغان و نگاره های مرغ و درخت که خاصه این ایل می باشد رانشان قابل اعتمادی از طرح های قالی های آسیای مرکزی می داند. (OPIE, 1992, 193-198) با استناد بر سیر روند مهاجرت ایلات ترک نشین خمسه، از شمال غرب به مناطق شرق فارس و نیز حضور تیره ای از این ایلات «ایل شاهسون بغدادی» در مناطق مرکزی ایران، نشانی است از دلیل نام گذاری قالی های شیرازی در بین شاهسون های بغدادی و بر اساس نتایج بدست آمده از ساختار شناسی این طرح چنین بر می آید که :

۱) ساختار اصلی این نقشه برگرفته از ساختار کلی قالی های چند حوضی مرغی خمسه فارس می باشد.

۲) نگاره های مرغی خمسه فارس، که نزد گروه بافنده های ایلایاتی، طبق نظر پرهام بیش از همه در بین قالیچه های ایلات عرب، باصری، بهارلو و اینالو پیدا می شود (پرهام، ۱۳۷۱: ۱۵).

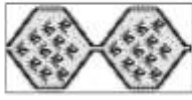
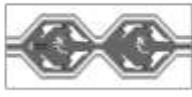
۳) در شناسایی بیشتر نگاره های مرغی؛ می توان ریشه های این طرح را قبل از آمدن ایلات ترک به مناطق فارس و مناطق مرکزی اطراف ساوه، در نمونه هایی بارز از قالی های چند حوضی شمال غرب که به اصطلاح رایج گول^۹ (حوض) می باشد؛ جستجو کرد، از جمله طرح های چند ضلعی و مرکب، مدالیون هایی^{۱۰} به شکل چند ضلعی لوزی با محیط کنگره ای و برگرفته از نگاره های مرغی درون ترنج، که از خصوصیات بارز قالی های چند حوضی مشکین به شمار می آید (اشنیرنر، ۱۳۷۴: ۱۴۷).

^۸ OPIE

^۹ (Goel): (برکه، آبگیر، حوض، ترنج). در قالی وسایر زیراندازها، به نقش ترنج در منطقه اردبیل و جمهوری آذربایجان و قفقاز {گول} گفته می شود و به تعداد استفاده از آن در داخل متن اصطلاحاتی چون {تک گول} {ترنجی}، {قوشا گول} {دوترنجی} و {اوج گول} {سه ترنجی} و همچنین گوشه لی گول {لچک ترنج} به کار برده می شود. که دارای اشکال متفاوتی چون دایره، مربع، لچک ترنج و کثیر الضلاع است (خیراللمهی، ۱۳۸۷: ۵۹).

^{۱۰} (Medilion): در اروپای غربی به این نقش «مدالیون»، در روسیه به «گل عباس»، در ایران به «ترنج» در آذربایجان جنوبی به تورنج یا توروش معروف می باشد (Azadi-Kerimov-Zolinger, 2001: 69).

جدول ۷: نقشه بافی طرح قالی شیرازی در دیگر مناطق شاهسون نشین در ایران

نام طرح	انالیز طرح	منطقه بافت	ساختار ترنج
۱) قالی ترنج شیرازی		مناطق روستایی شاهسون نشین ساوه و ازویج	طرح سه حوضی با اصلاح مرسوم شیرازی - مشتعل از وجود تکرارهای مرعی به صورت پراکنده در سرتاسر ترنج می باشد. مرغ خمسه که نمایانگر هویت شیرازی بودن طرح این قالی می باشد، در داخل حوض های ترنج قرار گرفته است.
۲) قالی ترنج مرعی		مناطق روستایی شاهسون نشین نی ریز فارس	قالی دو حوضی تی ریز فارس بر گرفته از مرغالی است که همراه با تکرارهای هندسی اس و گل لوتوس در دل هر یک از حوض ها جای گرفته اند.
۳) قالی ترنجی آول		مناطق روستایی شاهسون نشین شمال غرب	ترنج های کتکوره ای همراه با تکرارهای مرعی درین ترنج که با اصطلاح آول (حوض) در بین شاهسون های شمال غرب مرسوم است، کالی به صورت منقرد تک آول و کاهی به صورت دو ویا سه ترنج متن قالی را در بر می گیرد.

ج - قالی

طرح توپیی

دیگر طرح قالی های شاهسون بغدادی ساکن در مناطق مرکزی ایران، طرح قالی توپیی نقشه است که برگرفته از دو ترنج (اصلی و فرعی) می باشد. ترنج اصلی با فرم ستاره ای شکل که متشکل از گل لوتوس همراه با چهاربرگ کنگره ای در چهار طرف آن می باشد. فرم نقشمایه انتزاعی آق گل^{۱۱} (گل مرکزی ترنج) در ساختار پنج ضلعی، ترنج فرعی را تشکیل می دهد. از تکرار مکرر ترنج در متن و نیز گاهی به صورت تک ترنج به نام توپیی مرسوم است. درجدول زیر نمونه های متفاوت از قالی های توپیی شاهسون های بغدادی آورده شده است. دو نمونه اول (تصویر ۱ و ۲) قالی های جدید بافت که هنوز در بین شاهسون های این منطقه با روش رنگرزی شیمیایی بافته می شود. دو نمونه دوم (تصویر ۳ و ۴) مربوط به یکی از روستاهای ساوه که قالی بافی در این منطقه به کلی منسوخ شده است و نمونه های موجود جزو دسته قالی های قدیم بافت این منطقه می باشد.

^{۱۱} Aghgol

جدول ۸: تنوع گونه های مختلفی از قالی های تویی نقشه شاهسون بغدادی

	
۲) قالی طرح تویی ، روستای امیر آباد شهریار	۱) قالی طرح تویی ، روستای آراسنج قزوين
	
۴) قالی طرح تویی ، روستای شاهسون کنده ساوه	۳) قالی طرح تویی، روستای شاهسون کنده ساوه

(منبع : نگارندگان)

ساختار های مشابه این طرح با نام های متفاوت در دیگر مناطق شاهسون نشین شمال غرب و جنوب ایران مرسوم می باشد. از جمله ایلات بهار لو و اینالوی فارس واقع در حوالی دریاچه بختگان، با نام قالی پنج ترنج^{۱۲} نامی رایج از قالی های عشایری و مشترک بین ایلات خمسه فارس و افشارهای کرمان و نیز در مناطق شاهسون نشین شمال غرب با نام سوماک یا سوماق^{۱۳} اصطلاحی که به قالی های کناره ای شمال غرب، رایج در مناطق روستایی اردبیل، مشکین و شهرستان گرمی، گفته می شود. ریشه هایی این طرح اقباسی^{۱۴} از ناحیه قفقاز است که نیز طبق نظر فورد نمونه هایی است از فرش های قفقاز شامل طرح های جدید که برگرفته از ترنج های تکرار شده می باشد. فورد استفاده از ترنج های مکرر نوع بیشماری از نقش های به کاررفته در فرش های قدیم قفقاز میدانند. نکته اساسی استفاده گسترده از موتیف های قلاب شکل و نیز ترنج های تکراری و یک ترنج بزرگ است که از دیدگاه فورد

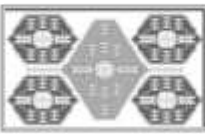
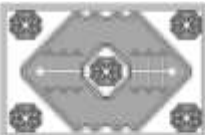

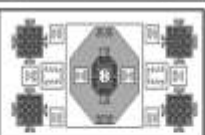
^{۱۲} قالی پنج ترنج: اصطلاح این نام به خاطر وجود قاب های چند ضلعی موجود در چهار طرف لچک و نیز قاب چند ضلعی مرکزی به عنوان ترنج می باشد. و موتیف های قلاب شکلی درون هر یک از ترنج ها قرار گرفته است.

^{۱۳} طرح سوماک: این طرح متشکل از ترنجی بزرگ است که دربردارنده نقشی هشت ضلعی در مرکز و شکل های مستطیلی در چهار گوشه ترنج که نقش خرچنگ گونه را دربردارد.

^{۱۴} طرح اقباسی: اصطلاح طرح های اقباسی را که برخی از کارشناسان در مورد تعدادی از فرش های بافته شده در سبک هندسی را به کار می برند از نظر نگارنده واژه صحیحی نمی باشد چه اگر مقصود طرح های ناحیه قفقاز باشد ما بی آنکه منکر تأثیر طرح های این ناحیه در طرح فرش های نواحی شمال ایران مانند: اردبیل، مشکین شهر، مغان، زنجان و بسیاری از ایلات ایران شویم باید خاطر نشان سازیم که ناحیه قفقاز خود در اصل تا گذشته ای نه چندان دور جزئی از خاک ایران بوده و پس از جنگ های ایران و روسیه در زمان قاجاریه بر اساس معاهده ترکمانچای و گلستان ضمیمه خاک روسیه تزاری شده است. بنابراین این در اصالت و وابستگی این طرح ها به مجموعه طرح های اصیل ایرانی هیچ گونه شک و تردیدی وجود ندارد (نصیری، ۱۳۸۵: ۳۲).

معمولاً همه فرش را دربر می گیرد. فرم مشخص از این ترنج ها اغلب در نمونه های از آذربایجان همچنن روسیه و شیروان، مشکین و دیگر مناطق ایران مرسوم می باشد (Ford,1989:252).

جدول ۹: ریشه یابی طرح قالی تویی نقشه در دیگر مناطق شاهسون نشین در ایران

متشکل از دو ترنج (اصلی و فرعی) می باشد. ترنج اصلی با فرم هندسی ستاره ای شکل که متشکل از گل لوتوس همراه با چهار برگ کنگره ای می باشد که در چهار طرف ترنج به صورت مکرر به عنوان نقش لچک تکرار شده است.	مناطق روستایی (ساوه و قزوین)		الف) طرح قالی تویی نقشه
اصطلاح این نام برگرفته از قاب های چند ضلعی موجود در چهار طرف لچک و نیز قاب چند ضلعی مرکزی به عنوان ترنج می باشد.	مناطق روستایی (نی ریز فارس)		ب) طرح خطی پنج ترنج
طرح سوماک متشکل از ترنجی بزرگ که در بر دارنده نقشی هشت ضلعی در مرکز و فرم های هشت ضلعی در چهار گوشه ترنج که نقش خرچنگ گونه را در بر دارد.	مناطق روستایی (شمال غرب) (ford,1989:241)		ج) طرح خطی سوماک
ساختار کلی این طرح ، معرف نمونه هایی بارز از این طرح در ناحیه قفقاز، که همچون دیگر نمونه ها برگرفته از یک ترنج مرکزی و چهار تریج ثانویه در کناره های قالی می باشد.	ناحیه قفقاز (opie,1999:87)		د) طرح خطی سوماک

(منبع: نگارندگان)

۳-۶- طرح های بعد از کوچ شاهسون ها : طرح های متنوع با اسم خاص

الف- نقشه گیلانی

قالی گیلان نقشه یکی از رایج ترین طرح های قالی شاهسون های بغدادی است که گل مرکزی متن را به جای سینی انار می شناسند. یکی از دلایل این اعتقاد به دلیل وجود باغات انار در آن منطقه است. نصیری در رابطه با این نقشه معتقد است: باغهای انار برای شهرساره شهرت زیادی آفریده اند. شاید به همین دلیل باشد که شاهسون های مستقر در این نواحی میوه انار را مکرر در طرح های قالیبافی خود مجسم می سازند (نصیری، ۱۳۸۵: ۱۰۷).

جدول ۱۰: طرح قالی گیلان نقشه در مناطق شاهسون نشینی مرکزی

	
<p>۲) قالی گیلان نقشه جدید بافت روستای اختر آباد شهریار</p>	<p>۱) قالی گیلان نقشه قدیمی بافت بازار فرش فروشان قزوین</p>

(منبع: نگارندگان)

در رابطه با ساختار هندسی نقشه گیلانی بافته شده به وسیله قوم شاهسون ساوه، فورد^{۱۵} نظریه ای را عنوان کرده است: «در این فرش به یک تاج یا یک ظرف پر از میوه و گلها اشاره شده است. نظریه دیگری این الگو را به طرح معروف «مزاری» مرتبط می داند. طرح مزاری برخی از قالی های نمازی ترکیه ای قدیمی که شامل تکرار طرح توصیفی از یک بنای کوچک و مسجد و یک درخت سرو بوده اند. یک توضیح درست تر اینکه طرح توصیفی این قالی سرچشمه از فضاهای باغ مینیاتورها گرفته و شاید بتوان آنها را در دسته طرح های باغی قرار داد (Ford, 1989: 201). طبق نظر فورد نقش ترنج مرکزی که به صورت مشابه تکرار شده، نشان از یک تاج پادشاهی و در معنایی دیگر کاسه ای از میوه و گل، در ساختار طرح جانمایی و یا ساختاری از یک الگوی مکرر باغچه کوچک می باشد. اما چنین به نظر می رسد که مصداق نقشمایه انار و گیلان با توجه به وجود باغات انار در ساوه و قرار دادن این نام توسط بافندگان بر روی قالی های خود نشانی است از ساختار کلی این طرح که از تکرار مکرر نقش سینی انار در قالب فرم ترنج و نیز دانه های گیلان در قالب متن می باشد.

^{۱۵} Ford

جدول ۱۱: ساختار شناسی طرح قالی گیلانی (شاهسون بغدادی)

<p>ساختار اصلی این طرح متشکل از ریز تقشمايه های گیلانی در متن و نقش گل مرکزی به صورت تکرار مکرر (ترنج) به عنوان سینی آثار که برگرفته از محیط پیرامون بافنده (باغ های آثار) در مناطق روستایی ساوه و قزوین می باشد.</p>	<p>(مناطق روستایی ساوه و قزوین)</p>		<p>(الف) طرح قالی تویی نقشه</p>
<p>طبق نظرفورد نقش ترنج مرکزی که به صورت مشابه تکرار شده ، نشان از یک تاج پادشاهی و در معنای دیگر کاسه ای از میوه و گل، در ساختار طرح (ford,1989:201) جانمایی می باشد.</p>	<p>نظریه تاج پادشاهی (ford,1989:201)</p>		<p>(ب) تقشمايه تاج پادشاهی</p>

نقشه (منبع : نگارندگان)

ب- کمپانی

کمپانی نقشه های لچک ترنج شاهسونی می باشد . برخلاف دیگر نمونه ها که ساختار کلی طرح و نقش قالی دلیلی است بر نام گرفتن قالی، درصد زیاد صادرات و فروش در بازار آمریکا در این نوع از قالی شاهسونی دلیلی بر نام گرفتن ،عنوان کمپانی نقشه یا همان بازرگانی^{۱۶} بر روی این قالی ها می باشد. شاید به همین دلیل است که در بازار فروش فرش های روستایی جایگاه ویژه ای پیدا کرده است و نام دومی، برگرفته از بازار مصرف خود به نام قالی بازرگانی گرفته است.

تصویر ۱: قالی کمپانی روستای سقانیق ساوه (منبع : نگارندگان)

^{۱۶} کمپانی نقشه: قالی کمپانی یا بازرگانی جزو پرفروش ترین قالی های ساوه به شمار می آید. نام گرفتن بازرگانی بر روی این قالی توسط تاجران و خریداران آن است که بیشتر به دلیل صادرات آن با بازار آمریکا می باشد. و امروزه نیز تنها نمونه هایی از آن در خانه های شاهسون ها به عنوان یادگاری بر جا مانده و دیگر رونق بافت آن در این منطقه از بین رفته است (مصاحبه، ۹۲/۴/۲۶: روستای سقانیق ساوه).

در جدول زیر ساختار کلی ترنج، لچک و متن قالی کمپانی نقشه آورده شده است. با توجه به فضای مثبت و منفی ترنج و ساختار کلی آن چنین به نظر می رسد که ابتدا فرم شبکه ای متن توسط بافنده ساخته و پرداخته شده است و سپس ترنج در سطح چهار ضلعی که فقط دور اضلاع آن به صورت پله ای می باشد بر روی متن قرار گرفته است. شبکه بندی متن و قرار گرفتن ترنج بر روی آن به نوعی باعث ایجاد دو فضا از نظر بیننده گردیده است. (فضای زیر ترنج: شبکه بندی متن فضای اصلی: سطح ترنج) نقش برگ بیدی در گوشه لچک یکی دیگر از عناصر اصلی به کار رفته در این قالی می باشد. در ریشه یابی این نقشه چنین به نظر می آید که: این نقشه اقتباسی از فرش های جوشقان است که با کمی دخل و تصرف، در رنگ بندی شاهسونی بافته شده است. به نظر می رسد این نقش نیز در گذر شاهسون ها از مناطق مرکزی ایران به زیستگاه کنونی خود در قزوین، از فرش های جوشقان به بافته های آنان راه یافته است (شادلو، ۱۳۹۰: ۱۳۴).

جدول ۱۲: ساختار شناسی قالی کمپانی نقشه

<p>ساختار کلی این طرح متشکل از (۱) فضای زیر ترنج: شبکه بندی متن (۲) فضای اصلی: سطح ترنج (۳) نقش برگ بیدی در گوشه لچک می باشد.</p>	<p>(مناطق روستایی ساوه و قزوین)</p>		<p>الف) طرح خطی کمپانی نقشه</p>
<p>نقشمایه های برگ بیدی به کار رفته در چهار گوشه لچک اقتباسی از ساختار طرح و نقش قالی جوشقان می باشد.</p>	<p>(جوشقان) (شادلو: ۱۳۹۰، ۱۳۴)</p>		<p>ب) طرح اقتباسی از فرش جوشقان</p>

(منبع: نگارندگان)

در این قالی ها حاشیه به عنوان قابی محیط بر عناصر تشکیل دهنده قالی، دارای تنوع ساختار های گوناگونی بر پایه نقوش هندسی می باشد. لذا نقشمایه های به کار رفته در حاشیه، یکی از ساختار های اصلی مورد بررسی قالی های شاهسونی ایل شاهسون (بغدادی) می باشد که باروند مهاجرت و اسکان این ایل در دیگر نقاط ایران همچنان ثابت و پایدار مانده است. همچنان که می توان در کنار گستردگی و تنوع نقوش، هنوز نقشمایه هایی را به عنوان الگویی ثابت یافت. نمونه حاشیه های آورده شده به عنوان حاشیه های اصلی قالی های شاهسونی، که برگرفته از تنوع گوناگون عناصر هندسی می باشد، شامل :

۱- حاشیه پلکانی برگرفته از چهار پیکان به صورت متقارن در کنار یکدیگر که مشابه حاشیه های پلکانی قالی های عشایری فارس می باشد. پرهام، نیز حاشیه پلکانی را متداول ترین حاشیه در فرشهای ایلات عرب فارس می داند (پرهام، ۱۳۷۱: ۲۲۸).

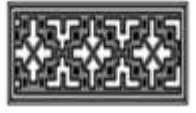

۲- حاشیه های دوسکامی، نقش مایه قالی به شکل خطی شکسته و منتظم که آرایشی شبیه موج دارد و در هر بطن روبه بالا و پایین آن یک مثلث یا شکلی در الگوی مثلث قرار دارد. (حصوری، ۱۳۷۶: ۷۷).

۳- حاشیه هایی با نگاره های مرغی که به صورت فضای مثبت و منفی در کنار یکدیگر تکرار شده است.

۴- حاشیه های نقوش هندسی با خطوط صاف و ساده گل های گرد آلمان گول یا همان گل سیب که غالباً به صورت شکسته می باشد.

۵- دیگر انواع حاشیه ها منسوب به حاشیه دیرناخ «ناخن» که در مناطق قفقاز به حاشیه برگ و جام مرسوم است و به عنوان حاشیه های اصلی قالی های شاهسونی بغدادی به حساب می آید.

جدول ۱۴: ساختار خطی تنوع حاشیه قالی شاهسون بغدادی

				
حاشیه گل سیب	حاشیه گل سیب	حاشیه باریک ستاره	حاشیه ستاره ای	حاشیه بته زنجیره
				
حاشیه پله ای ایل خسه شیراز	حاشیه دیر ناخ (ناخن)	حاشیه طوسبافا	حاشیه طوسبافا	حاشیه پورت (چادر)

(منبع: نگارندگان)

همانطور که ذکر شد حاشیه به عنوان قابی محیط بر فرش دارای عناصر و نقشمایه هایی است که به صورت تکرار شونده ساختار اصلی حاشیه را تشکیل می دهد. در بررسی حاشیه قالی های شاهسونی، یک سری از حاشیه ها دارای ساختار واگیره ای، به صورت مشابه با دیگر مناطق شاهسون نشین می باشد که در جدول زیر نمونه ساختار های مشابه آورده شده است.

جدول ۱۴: ساختار مشترک حاشیه های قالی شاهسون بغدادی و شناسایی آن در دیگر مناطق شاهسون نشین

مناطق شاهسون نشین	۱-حاشیه پلکانی	۲-حاشیه صوت کفی	۳-حاشیه سرگوشنگی طوقی	۴-حاشیه آفتابول	۵-حاشیه درباغ تبرک و جام
شمال غربی					
مرکز					
جنوب					

(منبع: نگارندگان)

عناصر به کاررفته در متن برگرفته از نقش مایه های هندسی، حیوانی و گیاهی می باشد. که با توجه به مهاجر بودن شاهسون های ایل بغدادی بعضی از نقوش ریشه در نقشمایه های شاهسون های شمال غرب را دارد. از جمله نقوش هندسی، مرغ، طاووس... و دیگر نقوش از جمله عناصر گیاهی (سینی انار، گلدان، گل، درخت، انار برگرفته از باغ های انارساره) نشان از محیط طبیعت پیرامون بافنده دارد.

جدول ۱۴: ساختار خطی تنوع نقوش متن (قالی شاهسون بغدادی)

						نقوش گیاهی
نقش گیاهی درختی	نقش گیاهی بید	نقش گیاهی گلدان	گل لاله	گل لاله	سینی انار	
						نقوش حیوانی
طاووس	ماهی	قوچ (پرنده)	مرغ دوسر	قوچ (پرنده)	فیل	
						نقوش هندسی
نقش هندسی (گل)	نقش هندسی چهار وجهی	نقش هندسی	نقش انتزاعی قابی	نقش هندسی بازویی	نقش هندسی چهار وجهی	

(منبع: نگارندگان)

نتیجه گیری :

جغرافیای شاهسون های معروف به بغدادی شامل مناطق روستایی قزوین و کوههای خرقان «بیلاق شاهسون ها» در غرب استان تهران، همچنین نیز مناطق گرمسیر دشت های ساوه و روستاهای شهرستان شهریار در جنوب غربی تهران و از شرق مناطق روستایی جنوب ورامین محل اسکان تیره های مختلف قوم شاهسون بغدادی در کنار دیگر ایلات کوچ رو می باشد. نتایج بررسی ها نشان میدهد که این ایل همراه با کوچ خود، به انتقال سنت ها و فرهنگ های رایج پرداخته به نوعی که طرح و نقش قالی ایل بغدادی جزئی از شاخصه های اصلی شناسایی و ریشه یابی هویت این ایل در جغرافیای بافت فرش شاهسون به شمار می آید و ساختار کلی این طرح ها نمایانگر هویت اصلی قالی شاهسونی می باشند.

با توجه به پراکندگی اقوام شاهسون در مناطق مختلف ایران (شمال غرب، مرکز، جنوب) و با بررسی های ویژگی های کلی قالی های شاهسون بغدادی (طرح و نقش در متن و حاشیه ها)، می توان عنوان نمود که ریشه های تأثیر پذیری طرح و نقش قالی شاهسونی برگرفته از نخستین مبداء اسکان شاهسون ها در ایران، واقع در شمال غرب و حتی جدا از مرز سیاسی، شاهسون های ساکن در جمهوری آذربایجان و ناحیه قفقاز می باشد. لذا ساختارهای تشکیل دهنده طرح و نقش قالی های پرزدار شاهسونی (ایل بغدادی) واقع در مناطق روستایی ساوه، قزوین و اطراف استان تهران، ریشه در قالی های بافته شده شاهسون های شمال غرب ایران دارد. با تکرار و حضور نقشمایه های بررسی شده در قالی های شاهسون های بغدادی می توان به این اصل رسید که بکارگیری نقشمایه های رایج و مشترک در قالی ها، بخشی از نشانمایه های هویت بخش و اصیل این قوم در سراسر ایران می باشد که در موارد زیادی از ساختار و فرم مشخصی در طرح و نقش و بر روی قالی ها استفاده شده است. این اشتراکات شامل نحوه بکارگیری فرم های لچک، ترنج، حاشیه و نقشمایه های (هندسی، گیاهی و جانوری) بکاررفته در کل قالی ها می باشد

منابع و ماخذ

- اشنبرنر، اریک (۱۳۷۴) قالی ها و قالیچه های شهری و روستایی ایران، (مهشید تولائی، محمد رضا نصیری)، (تهران) فرهنگسرا (پساوولی).
- پرهام ، سیروس (۱۳۷۱) دست بافته های عشایری و روستایی فارس، (تهران) امیر کبیر.
- حصوری، علی (۱۳۷۶) فرش بر مینیاتور، (تهران) فرهنگستان هنر.
- حشمتی رضوی، فضل الله. (۱۳۸۰) فرش ایران، (تهران) دفتر پژوهشهای فرهنگی.
- خیراللهی، محمد رضا (۱۳۸۷) "بررسی سیر تحول و تطور طرح و نقش و رنگ فرش استان اردبیل در حال حاضر"، پایان نامه کارشناسی ارشد صنایع دستی، دانشگاه هنر تهران.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷) لغت نامه، (تهران) روزنه.
- شادلو، داود (۱۳۹۰) "شناسایی ریشه یابی و احیای طرح ها و نقوش فرش استان قزوین"، طرح تحقیقاتی وزارت بازرگانی مرکز ملی فرش ایران .

- عسگری، مینا (۱۳۸۹) "بررسی دستبافته های ایلات ساکن در منطقه غرب شهرستان شهریار"، پایان نامه کارشناسی فرش دستباف (گرایش طراحی)، دانشکده هنر و معماری جهاد دانشگاهی استان یزد.
- فخری، احمد (۹۲/۴/۲۶). عنوان مصاحبه: ریشه یابی تاریخ شاهسون های بغدادی، درمحل روستای انجیل آوند ساوه.
- محمدی، حسین (۹۲/۴/۲۶)، عنوان مصاحبه: بررسی طرح کمپانی نقشه شاهسون های ساوه. درمحل روستای سقانلیق ساوه.
- نصیری، محمد جواد (۱۳۸۵) فرش ایران، (تهران) پرننگ.
- هانگلدین، آرمن (۱۳۷۵) قالیهای ایرانی، (اصغر کریمی)، (تهران) فرهنگسرا (یساولی).
- هرمز، محیط (۱۳۹۲) تاریخ شفاهی ایل شاهسون بغدادی به روایت فتح السلطان، (تهران) نگارینه.
- Azadi, siavosh-kerimov, latif-zollinger, Werner (2001) **Azerbaijani-Caucasian Rug**, Hamburg .
- E .Gan -Ruedin (1971) **Modern oriental Carpet** ,Thames and Hudson ,London.
- OPIE, JAMES (1992) **tribal rugs**, by Laurence King.
- Ford, P.R.J (1989) **Oriental Carpet Design** ,London :Thames&Hudson.